

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ : 22 Σεπτεμβρίου 2022

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ : Γιάννης Στεφάνου

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΓΕΝΝΗΣΗΣ : 23 Μαΐου 1966

ΤΟΠΟΣ ΓΕΝΝΗΣΗΣ : Αθήνα

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ : Χίου 28, 155 62 Χολαργός

ΤΗΛΕΦΩΝΟ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ : 210 6526767

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ : Τμήμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης,
Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστημιούπολη
Ιλισίων, 157 71 Αθήνα

ΤΗΛΕΦΩΝΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ : 210 7275508

EMAIL : ystephan@phs.uoa.gr

ΣΠΟΥΔΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑ

1978–84 Μαθητής στο Βαρβάκειο.

1984–89 Προπτυχιακές σπουδές στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Κατεύθυνση Φιλοσοφίας. Βαθμός πτυχίου «Άριστα» (8,85).

1990–95 Διδακτορικές σπουδές στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου, King’s College London, Τμήμα Φιλοσοφίας. Τίτλος διατριβής: «Aspects of Meaning and Justification in Logic». Επιβλέπων: καθ. R. M. Sainsbury. Τα έτη 1990–94 είχα υποτροφία του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών για μεταπτυχιακές σπουδές στο εξωτερικό στην ειδικότητα «Συστηματική Φιλοσοφία» (εξετάσεις Μάιος 1990, 4 υποψήφιοι για 1 θέση).

1995–96 Στρατιωτική θητεία.

1997–99 Λέκτορας στο King’s College London, Τμήμα Φιλοσοφίας. Αυτή ήταν θέση ορισμένου χρόνου, αλλά με κανονικά καθήκοντα και απολαβές λέκτορα.

1999–2002 Μεταδιδακτορικός Εταίρος της Βρετανικής Ακαδημίας. Αυτή ήταν θέση κυρίως ερευνητική (340 υποψήφιοι, σε όλες τις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες, για 30 θέσεις). Το ερευνητικό πρόγραμμα που διεξήγαγα αφορούσε τυπικές και φιλοσοφικές όψεις της τροπικής λογικής. Ιδιαίτερα, ερεύνησα πώς οι έννοιες του αναγκαίου και του δυνατού αλληλεπιδρούν με την έννοια του πραγματικού. Ήμουν

- εγκατεστημένος στο King's College London, Τμήμα Φιλοσοφίας και συνέχισα ένα μέρος της διδασκαλίας που είχα κάνει στα 1997–99.
- 2002–04 Λέκτορας στο Πανεπιστήμιο του Cambridge, Τμήμα Φιλοσοφίας. Αυτή ήταν θέση του ίδιου τύπου με τη θέση που είχα στα 1997–99.
- 2005–21 Επίκουρος καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης (πρώην ΜΙΘΕ), με αντικείμενο «Νεότερη και σύγχρονη φιλοσοφία με έμφαση στη φιλοσοφία της γλώσσας». Εκλογή Μάιος 2004. Μονιμοποίηση το 2009 (ΦΕΚ Ιανουάριος 2010).
- 2021– Αναπληρωτής καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης, με αντικείμενο «Φιλοσοφική λογική». Εκλογή Ιούλιος 2020 (ΦΕΚ Μάιος 2021).

Τα κύρια επιστημονικά μου ενδιαφέροντα βρίσκονται στη λογική και τη φιλοσοφία της γλώσσας, αλλά ενδιαφέρομαι σε κάποιο βαθμό για τους περισσότερους κλάδους της φιλοσοφίας και της ιστορίας της.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΕΡΓΟ

1991–94

Δίδαξα, στο King's College London σε tutorial και φροντιστηριακές τάξεις φοιτητών, πολιτική φιλοσοφία, Αριστοτέλη, Προσωκρατικούς και Hegel. Επίσης δίδαξα, σε μάθημα ενός τριμήνου για προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς φοιτητές, το βιβλίο Β των *Φυσικών* του Αριστοτέλη από το πρωτότυπο.

1997–2002

Έδωσα τις ακόλουθες σειρές διαλέξεων:

- «Αναφορά». Δέκα ωριαίες διαλέξεις στη φιλοσοφική λογική και τη φιλοσοφία της γλώσσας για προπτυχιακούς κυρίως φοιτητές. Αφορούσαν τους Frege, Russell και Kripke για τα κύρια ονόματα: τη θεωρία του Russell για τις οριστικές περιγραφές και την αναγκαιότητα της σχέσης ταυτότητας. Τις έδωσα δύο φορές.
- «Έκφραση Προτασιακών Στάσεων» («Reports of propositional attitudes»). Πέντε ωριαίες διαλέξεις στη φιλοσοφία της γλώσσας για προπτυχιακούς κυρίως φοιτητές. Αφορούσαν τις απόψεις του Frege για την αναφορά των λέξεων σε συμφραζόμενα όπως «Ο Χ πιστεύει ότι ... » και «Ο Χ ξέρει ότι ... »: τις απόψεις του Quine και του Kaplan για τις *de re* πεποιθήσεις: τις ιδέες του Davidson για τον πλάγιο λόγο και το γρίφο του Kripke σχετικά με τις πεποιθήσεις. Τις έδωσα τρεις φορές. Κάθε φορά που τις έδινα, παρέλειπα ένα από τα θέματα.

- «Αναγκαιότητα». Πέντε ωριαίες διαλέξεις στη μεταφυσική και τη φιλοσοφική λογική για προπτυχιακούς κυρίως φοιτητές. Εξετάζονταν κυρίως οι απόψεις των Quine, David Lewis και Plantinga. Τις έδωσα δύο φορές.
- «Φιλοσοφική Λογική». Δέκα ενενηντάλεπτες διαλέξεις για το πτυχίο MA (Master of Arts). Περιλάμβαναν διάφορα αντικείμενα που, κατά το πρόγραμμα σπουδών του Παν/μίου του Λονδίνου, εντάσσονται στη φιλοσοφική λογική (ή και σε αυτή): εισαγωγή (προτασιακά περιεχόμενα, έγκυρα και ορθά επιχειρήματα κλπ.)· νόημα και αναφορά· η θεωρία του Russell για τις οριστικές περιγραφές· τα κύρια ονόματα ως συντομογραφίες οριστικών περιγραφών και τα κύρια ονόματα ως άκαμπτοι αναφορείς· είναι η λέξη «υπάρχει» κατηγορηματικό· θεωρίες για την αλήθεια· υποθετικοί λόγοι του πραγματικού· αναγκαιότητα και δυνατοί κόσμοι· υποθετικοί λόγοι του αντίθετου προς το πραγματικό· θεωρίες για την ασάφεια. Έδωσα αυτές τις διαλέξεις δύο φορές.

Επίσης έδωσα μερικές διαλέξεις για ορισμένους φιλοσόφους της ύστερης αρχαιότητας (το Δαμάσκιο και τον Ιάμβλιχο). Επειδή τα τμήματα φιλοσοφίας του Παν/μίου του Λονδίνου συνεργάζονταν, όλες οι διαλέξεις μου απευθύνονταν σε φοιτητές και από τα πέντε αυτά τμήματα.

Επίσης παρέδιδα tutorial, τα οποία ήταν ανεξάρτητα από τις διαλέξεις που υπήρχαν τον ίδιο καιρό. Παρέδωσα προπτυχιακά tutorial στη φιλοσοφία της γλώσσας, τη φιλοσοφική λογική, τη μεταφυσική, τη γνωσιολογία και την αρχαία φιλοσοφία· και μεταπτυχιακά tutorial στη φιλοσοφία της γλώσσας και τη φιλοσοφική λογική. Τα θέματα που καλύπτονταν στα tutorial ποίκιλλαν σε μεγάλο βαθμό και εξαρτώνταν από το επίπεδο των διδασκομένων και, στα ανώτερα επίπεδα, από τις προτιμήσεις τους. Από το 1999 ως το 2002 οι περισσότεροι φοιτητές που δίδασκα σε tutorial ήταν υποψήφιοι για το PhD ή το MPhil (το οποίο στο Λονδίνο ήταν Master υψηλότερων απαιτήσεων από το MA). Επίσης, από το 2000 ως το 2002 ουσιαστικά επέβλεπα τη διδακτορική διατριβή του R. Batchelor στη λογική.

Στο Λονδίνο οι εξεταστές ενός μαθήματος συνήθως δεν ταυτίζονται με αυτούς που το δίδαξαν. Έτσι, τα χρόνια 1997–99 ήμουν εξεταστής σε ποικίλα μαθήματα. Συγκεκριμένα, στις πτυχιακές εξετάσεις για το πτυχίο BA (Bachelor of Arts) του Παν/μίου του Λονδίνου ήμουν εξεταστής στο μάθημα Λογική και Μεταφυσική και στο μάθημα Φιλοσοφία της Γλώσσας. Για τα πτυχία που δίνει το King's College σε συνδυασμούς επιστημών ανεξάρτητα από τα άλλα κολλέγια, υπήρξα εξεταστής στα εξής μαθήματα: Φιλοσοφία της Γλώσσας, Φιλοσοφική Λογική, Στοιχειώδης Λογική, Προσωκρατικοί και Πλάτωνας, Πλάτωνας και Αριστοτέλης. Για το MA του Παν/μίου του Λονδίνου ήμουν εξεταστής στο μάθημα Γνωσιολογία και Μεταφυσική. Τέλος, για το MPhil του Παν/μίου του Λονδίνου ήμουν εξεταστής στα ακόλουθα τέσσερα μαθήματα: Frege, Davidson, Quine και Lewis. Στις εξετάσεις για τα πτυχία που απένεμε το Παν/μιο του Λονδίνου, και

όχι το King's College, οι φοιτητές που εξέταζα προέρχονταν από όλα τα τμήματα φιλοσοφίας του πανεπιστημίου. Τα χρόνια 1999–2002 δεν υπήρξα εξεταστής.

2002–04

Έδωσα τις εξής σειρές διαλέξεων:

- «Το Πρόβλημα Σώματος-Νου». Οκτώ διαλέξεις στη φιλοσοφία του νου για δευτεροετείς φοιτητές. Κάλυπταν μερικές βασικές θέσεις στο πρόβλημα σώματος-νου: καρτεσιανό δυϊσμό, αναλυτικό συμπεριφορισμό, το λεγόμενο υλισμό της κεντρικής κατάστασης, τις απόψεις του Kierke, λειτουργισμό, ανώμαλο μονισμό και εξαλειπτικό υλισμό. Όλες οι διαλέξεις στο Cambridge διαρκούν 50 λεπτά.
- «Κατανόηση και Συνθήκες Αλήθειας». Οκτώ διαλέξεις στη φιλοσοφία της γλώσσας για τριτοετείς φοιτητές. Αφορούσαν τις απόψεις του Davidson και του Dummett για την αλήθεια και το νόημα.
- «Ποσοδείκτες και Λογική Μορφή». Οκτώ διαλέξεις στη λογική και τη φιλοσοφία της γλώσσας για δευτεροετείς φοιτητές. Αφορούσαν την καθιερωμένη σημασιολογία της πρωτοβάθμιας λογικής, τις απόψεις του Frege και του Quine για την ποσόδειξη, τη λεγόμενη ελεύθερη λογική, την υποκαταστατική ποσόδειξη (substitutional quantification), τους στόχους της μετάφρασης από φυσικές σε συμβολικές γλώσσες, καθώς και διάφορες συντακτικές και σημασιολογικές έννοιες λογικής μορφής.
- «Η Μεταφυσική της Τροπικότητας». Τέσσερις διαλέξεις για δευτεροετείς φοιτητές που αναφέρονταν κυρίως στο Lewis και τον Plantinga.
- «Δεικτικές Εκφράσεις» («Indexicals»). Τέσσερις διαλέξεις στη φιλοσοφία της γλώσσας για τριτοετείς φοιτητές. Εστιάζονταν στις απόψεις του Kaplan, αλλά παρουσίαζαν το σχετικό έργο και άλλων φιλοσόφων (όπως των Frege, Evans και Perry).
- «Υποθετικοί Λόγοι». Τέσσερις διαλέξεις στη φιλοσοφική λογική για τριτοετείς φοιτητές. Κάλυπταν τους υποθετικούς λόγους του πραγματικού και του αντίθετου προς το πραγματικό.
- «Παράδοξα». Τέσσερις διαλέξεις στη φιλοσοφική λογική για τριτοετείς φοιτητές. Δύο από τις διαλέξεις εξέταζαν το παράδοξο του σωρείτη, και δύο το παράδοξο του ψεύτη.

Τα ίδια χρόνια παρέδίδα έναν περιορισμένο αριθμό tutorial. Επρόκειτο για tutorial στη λογική, τη φιλοσοφία της γλώσσας και τη φιλοσοφία του νου. Το 2003–04 δίδασκα το φροντιστήριο λογικής σε μια τάξη πρωτοετών.

Στο Cambridge, όπου επίσης οι εξεταστές ενός μαθήματος συνήθως δεν ταυτίζονται με αυτούς που το δίδαξαν, υπήρξα εξεταστής στο μάθημα Λογική των δευτεροετών και

στα μαθήματα Φιλοσοφική Λογική, Φιλοσοφία του Νου και Μεταφυσική των τριτοετών. Ως εξεταστής δε για το MPhil (έτσι αποκαλείται το μοναδικό δίπλωμα Master στη φιλοσοφία που απονέμεται στο Cambridge) βαθμολόγησα διάφορα δοκίμια και διπλωματικές στην πολιτική φιλοσοφία, τη μεταφυσική, τη φιλοσοφία του νου, τη φιλοσοφία των μαθηματικών, τη φιλοσοφική λογική και τη φιλοσοφία της γλώσσας.

Επειδή έγραφα τις διαλέξεις μου, έχω ένα σχεδόν πλήρες κείμενο για κάθε διάλεξη που έδωσα είτε στο Λονδίνο είτε στο Cambridge.

2004–

Έχω διδάξει τα ακόλουθα προπτυχιακά μαθήματα:

- «Γνωσιολογία και Μεταφυσική», υποχρεωτικό μάθημα. Το έχω διδάξει δεκαπέντε φορές. Καλύπτει τα εξής θέματα: τι είναι η μεταφυσική και η γνωσιολογία· το πρόβλημα των καθόλου· αιτιότητα· ελευθερία και ντετερμινισμός· διαχρονική προσωπική ταυτότητα· αναγκαιότητα και δυνατοί κόσμοι· η έννοια της αλήθειας· σκεπτικισμός· ορισμοί της γνώσης· δικαιολόγηση πεποιθήσεων· επαγωγή.
- «Φιλοσοφία της Γλώσσας», υποχρεωτικό μάθημα που πρόσφατα έγινε κατ' επιλογήν υποχρεωτικό. Το δίδαξα τέσσερις φορές. Κάθε φορά ανέπτυσσα τα περισσότερα από τα εξής θέματα: η διάκριση του Frege ανάμεσα στο νόημα και την αναφορά· η θεωρία του Russell για τις οριστικές περιγραφές· ονόματα (Russell και Κρίκκε)· δεικτικές εκφράσεις· οι προτάσεις που αποδίδουν γνωσιακές ή άλλες ψυχολογικές στάσεις· οι θέσεις του Quine για την απροσδιοριστία της μετάφρασης· η σημασιολογία του Davidson.
- «Ιστορία Φιλοσοφίας III», υποχρεωτικό μάθημα. Το δίδαξα μία φορά, αναπτύσσοντας τις γνωσιολογικές και μεταφυσικές απόψεις των Descartes, Spinoza, Leibniz, Locke, Berkeley, Hume και Kant.
- «Στοιχεία Λογικής και Θεωρίας Συνόλων», υποχρεωτικό μάθημα. Το δίδαξα μία φορά. Είναι εισαγωγικό μάθημα στα αντικείμενα του τίτλου του.
- «Φιλοσοφική Λογική»/«Φιλοσοφία της Λογικής», κατ' επιλογήν υποχρεωτικό μάθημα. Το έχω διδάξει, είτε με τον ένα τίτλο είτε με τον άλλο, εννιά φορές. Καλύπτει κυρίως διάφορα θέματα σχετικά με τη μετάφραση προτάσεων από μια φυσική γλώσσα (τα ελληνικά) στις συμβολικές γλώσσες της προτασιακής και της πρωτοβάθμιας λογικής.

Παράλληλα έχω διδάξει τα ακόλουθα μεταπτυχιακά μαθήματα και σεμινάρια:

- «Φιλοσοφία της Γλώσσας»/«Φιλοσοφική Λογική». Μάθημα που δίδαξα εννιά φορές, είτε με τον έναν τίτλο είτε με τον άλλο, καλύπτοντας τα ίδια θέματα με το μάθημα «Φιλοσοφική Λογική» που, όπως ανέφερα προηγουμένως, δίδασκα για τους φοιτητές

του MA στο Παν/μιο του Λονδίνου.

- «Νεότερη Φιλοσοφία». Μάθημα που δίδαξα τρεις φορές, αναπτύσσοντας τα ίδια θέματα όπως στο προπτυχιακό «Ιστορία Φιλοσοφίας III» που προανέφερα.
- «Μεταφυσική και Γνωσιολογία»/«Γνωσιολογία και Μεταφυσική». Μάθημα που δίδαξα έξι φορές, ασχολούμενος με τα ίδια θέματα όπως και στο προπτυχιακό «Γνωσιολογία και Μεταφυσική».
- «S. Kripke: Το *Naming and Necessity* και η Συνέχεια», τύποις σεμινάριο, αλλά ουσιαστικά μάθημα. Το δίδαξα πέντε φορές, εξετάζοντας δύο έργα του Kripke (το *Naming and Necessity* και το *A Puzzle about Belief*) καθώς και πολλές από τις αντιδράσεις που προκάλεσαν.
- «Τα Θεωρήματα Μη Πληρότητας του Gödel», τύποις σεμινάριο, αλλά ουσιαστικά μάθημα. Το διδάξαμε ο Α. Αραγεώργης, ο Δ. Καπάνταης και εγώ μία φορά. Αποδείξαμε τα θεωρήματα και τα αναλύσαμε από ιστορική και φιλοσοφική σκοπιά.
- «Αλήθεια και Επιστήμη», τύποις σεμινάριο, αλλά ουσιαστικά μάθημα. Το διδάξαμε ο Β. Καρακώστας και εγώ μία φορά. Εγώ παρουσίασα διάφορες θεωρίες για την αλήθεια (αντιστοιχιστική, ανάλυση του Tarski κλπ.) και ο Β. Καρακώστας εξέτασε ποια προσέγγιση στην αλήθεια ταιριάζει περισσότερο στις προτάσεις σύγχρονων φυσικών θεωριών.
- «S. Kripke: *Philosophical Troubles*». Σεμινάριο που έλαβε χώρα μία φορά. Μελετήσαμε το βιβλίο του Kripke που αναφέρεται στον τίτλο.
- «H. Field: *Saving Truth from Paradox*». Σεμινάριο που έλαβε χώρα μία φορά. Μελετήσαμε το βιβλίο του Field που αναφέρεται στον τίτλο.
- «Φιλοσοφική Λογική II». Σεμινάριο που έλαβε χώρα μία φορά. Μελετήσαμε, βασιζόμενοι στο βιβλίο *The Bloomsbury Companion to Philosophical Logic*, τα εξής θέματα: λογική συνέπεια (consequence)· ταυτότητα και ύπαρξη στη λογική· λογική ανώτερης τάξης· το παράδοξο της ασάφειας· άρνηση· η λογική της αναγκαιότητας· χρονική λογική· αλήθεια και παράδοξο.
- «W. Künne: *Conceptions of Truth*». Σεμινάριο που έλαβε χώρα μία φορά. Μελετήσαμε το βιβλίο του Künne που αναφέρεται στον τίτλο.
- «Τροπική Λογική». Μάθημα που δίδαξα μία φορά. Αφορούσε και την προτασιακή και την πρωτοβάθμια τροπική λογική ακολουθώντας το εγχειρίδιο των G. Hughes και M. Cresswell *A New Introduction to Modal Logic*.

Κάθε μάθημα ή σεμινάριο αντιστοιχεί σε τρίωρη διδασκαλία εβδομαδιαίως. Για τα μαθήματα έχω γράψει τέσσερις σειρές σημειώσεων: για το μάθημα Γνωσιολογία και Μεταφυσική, για το προπτυχιακό μάθημα Φιλοσοφία της Γλώσσας, για το μεταπτυχιακό Φιλοσοφία της Γλώσσας ή Φιλοσοφική Λογική και για το Νεότερη Φιλοσοφία. (Υπάρχει μια κάποια αλληλεπικάλυψη ανάμεσα στα δύο μαθήματα Φιλοσοφία της Γλώσσας.) Οι

σημειώσεις αποτελούν συμπυκνωμένη μορφή των παραδόσεών μου.

Επέβλεψα δεκατρείς πτυχιακές εργασίες που έχουν ολοκληρωθεί, κυρίως στην αρχαία φιλοσοφία, αλλά και στη μεταφυσική, τη φιλοσοφική λογική, τη φιλοσοφία της γλώσσας και τη γλωσσολογία. Επίσης, επέβλεψα επτά μεταπτυχιακές διπλωματικές (που κι αυτές έχουν ολοκληρωθεί) και εξέτασα άλλες εννιά. Οι διπλωματικές αυτές εντάσσονταν στη λογική, τη φιλοσοφία της λογικής, τη φιλοσοφία της γλώσσας, τη νεότερη φιλοσοφία, τη μεταφυσική, τη φιλοσοφία της επιστήμης και τη φιλοσοφία των μαθηματικών. Ήμουν ο κύριος επιβλέπων στα εξής διδακτορικά, τα οποία έχουν ολοκληρωθεί:

- Δ. Μιχαήλ, «Απροσδιοριστία του νοήματος, σχετικότητα της αλήθειας και η θεωρία των λεξικόσμων. Μια συμβολή στη συζήτηση περί ασύμμετρων εννοιολογικών σχημάτων». Ο κ. Μιχαήλ είχε υποτροφία του ΙΚΥ.
- Α. Βενέτη, «A Logic for Intersection and Union Types». Η κ. Βενέτη είχε υποτροφία από το πρόγραμμα Ηράκλειτος II.
- Ε. Τριανταφύλλου, «Λογική και σημασιολογία για γλώσσες που περιέχουν ασαφή κατηγορήματα». Ο κ. Τριανταφύλλου είχε υποτροφία του ΙΚΥ.

Έχω συμμετάσχει, ως μέλος της επταμελούς επιτροπής, στην εξέταση αρκετών διδακτορικών διατριβών (των Ε. Καλυβιανάκη, Α. Καρίτζη, Ε. Αγαλοπούλου, Η. Νικολούλη, Α. Κανέλλου, Θ. Γκατζάρα, Μ. Νικολάου, Κ. Ρουσομάνη και Α. Αποστολίδη).

Έχω υπάρξει εξεταστής στις κατατακτήριες εξετάσεις του Τμήματος ΙΦΕ (στο μάθημα Ιστορία της Φιλοσοφίας), εξεταστής στις εισαγωγικές εξετάσεις για το μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Ιστορία και Φιλοσοφία των Επιστημών και της Τεχνολογίας» (επίσης στο μάθημα Ιστορία της Φιλοσοφίας) και μέλος της επιτροπής για την εισαγωγή υποψήφιων διδασκόντων

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΕΡΓΟ

1998–99 Υπεύθυνος για τους Αμερικανούς φοιτητές που έρχονταν στο Τμήμα Φιλοσοφίας του King's College London στο πλαίσιο ανταλλαγών.

2008–09 Διοργάνωσα εκ μέρους του Τμήματος ΙΦΕ (τότε ΜΙΘΕ) τη σειρά δημόσιων διαλέξεων με θέμα «Αντικείμενο και Αντικειμενικότητα» στο κεντρικό κτήριο του Πανεπιστημίου Αθηνών.

2010–15 Έφτιαχνα τα ωρολόγια προγράμματα και τα προγράμματα εξετάσεων για τους προπτυχιακούς φοιτητές του Τμήματος ΙΦΕ (τότε ΜΙΘΕ).

2020–21 Υπεύθυνος για το θέμα των επαγγελματικών δικαιωμάτων των αποφοίτων του Τμήματος ΙΦΕ.

2021– Διευθυντής του Τομέα Φιλοσοφίας και Θεωρίας της Επιστήμης και της Τεχνολογίας και υπεύθυνος για το προπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών του Τμήματος ΙΦΕ.

ΚΡΙΣΕΙΣ ΑΡΘΡΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΩΝ

Έχω κάνει κρίσεις άρθρων που υποβλήθηκαν για δημοσίευση στα περιοδικά *Analysis* (1 κρίση), *Dialectica* (3 κρίσεις), *Erkenntnis* (2), *Inquiry* (1), *International Studies in the Philosophy of Science* (1), *Journal of Logic, Language and Information* (1), *Journal of Philosophical Logic* (1), *Journal of Philosophy* (1), *Logique et Analyse* (3), *Mind* (16), *Notre Dame Journal of Formal Logic* (3), *Philosophers' Imprint* (1), *Philosophical Quarterly* (3), *Philosophical Studies* (4), *Review of Metaphysics* (1), *Review of Symbolic Logic* (2), *Studia Logica* (2), *Theoria* (το ισπανικό περιοδικό με αυτό το όνομα, 1 κρίση), *Thought* (1), *Δευκαλίων* (1), *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση* (1) και *Νεύσις* (5). Τα άρθρα αυτά αφορούσαν θέματα λογικής, φιλοσοφίας της γλώσσας και μεταφυσικής.

Έχω κρίνει περιλήψεις ή ανακοινώσεις που υποβλήθηκαν στα έξι πρώτα Πανελλήνια Συνέδρια Φιλοσοφίας της Επιστήμης που οργανώθηκαν από το Τμήμα ΙΦΕ, στο 23^ο World Congress of Philosophy, στο 11^ο, 12^ο και 13^ο Panhellenic Logic Symposium, στο συνέδριο μεταπτυχιακών φοιτητών φιλοσοφίας που οργανώθηκε στο Τμήμα ΙΦΕ το 2016, καθώς και σε τρία συνέδρια προπτυχιακών φοιτητών φιλοσοφίας.

Επίσης έχω κρίνει μια ερευνητική πρόταση για Advanced Grant του European Research Council.

ΟΜΙΛΙΕΣ ΚΑΙ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΣΕ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

- Ανακοίνωση με τίτλο «Reply to Mark Sainsbury» στην ημερίδα «Reference», Λονδίνο, Μάρτιος 1998.
- Ανακοίνωση με τίτλο «Serious actualism» στο «Postdoctoral Fellowship Symposium», Βρετανική Ακαδημία, Λονδίνο, Μάρτιος 2002.
- Ομιλία με τίτλο «Μια φρεγκεανή άποψη για τις δεικτικές εκφράσεις» στο Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Φιλοσοφίας, Απρίλιος 2003. Προσκεκλημένος ομιλητής.
- Ομιλία με τίτλο «Ασάφεια και υπερτιμήσεις» στο πρόγραμμα διαλέξεων του μεταπτυχιακού προγράμματος «Λογική και Θεωρία Αλγορίθμων και Υπολογισμού» (ΜΠΛΑ), Αθήνα, Ιούνιος 2005. Προσκεκλημένος ομιλητής.
- Ομιλία με τίτλο «Ασάφεια και υπερτιμήσεις» στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Φιλοσοφίας και Κοινωνικών Σπουδών, Απρίλιος 2009. Προσκεκλημένος ομιλητής.
- Ομιλία, σε δύο μέρη, με τίτλο «Αντιμετωπίζοντας τον ψεύτη με αλλαγή της λογικής» στο πρόγραμμα διαλέξεων του μεταπτυχιακού προγράμματος «Λογική και

Θεωρία Αλγορίθμων και Υπολογισμού» (ΜΠΛΑ), Αθήνα, Μάρτιος 2010. Προσκεκλημένος ομιλητής.

- Ανακοίνωση με τίτλο «The liar and a theory of truth» στο 8th Panhellenic Logic Symposium, Ιωάννινα, Ιούλιος 2011. Επιλογή με κριτές.
- Ανακοίνωση με τίτλο «Logic and the liar» στο συνέδριο «Paradox and Logical Revision», Μόναχο, Ιούλιος 2012. Επιλογή με κριτές.
- Ανακοίνωση με τίτλο «Classical logic and the liar» στο συνέδριο «Departing from Sainsbury», Βαρκελώνη, Οκτώβριος 2012. Προσκεκλημένος ομιλητής.
- Ομιλία με τίτλο «Η κλασική λογική και ο ψεύτης» στο σεμινάριο του ερευνητικού προγράμματος APRePoSMa (Θαλής), Αθήνα, Δεκέμβριος 2013.
- Ομιλία με τίτλο «Η σημασία της λογικής για τη φιλοσοφία» στο πρόγραμμα δημόσιων διαλέξεων του Τμήματος ΙΦΕ, Αθήνα, Μάρτιος 2015.
- Ανακοίνωση με τίτλο «H. Putnam: Το μοντελοθεωρητικό επιχείρημα ενάντια στο μεταφυσικό ρεαλισμό και οι απόψεις του για την αναθεώρηση της λογικής» στο συνέδριο μεταπτυχιακών φοιτητών φιλοσοφίας που οργανώθηκε στο Τμήμα ΙΦΕ τον Οκτώβριο του 2016. Προσκεκλημένος ομιλητής.
- Ανακοίνωση με τίτλο «How well motivated is the contextual approach to the liar?» στο 5th Workshop on Philosophical Logic, Buenos Aires, Νοέμβριος 2016. Επιλογή με κριτές.
- Ανακοίνωση με τίτλο «Plato's influence on analytic philosophy: metaphysics, epistemology, and philosophy of mathematics» στο συνέδριο «Plato, his Dialogues and Legacy», Πανεπιστήμιο Bar-Ilan, Τελ Αβίβ, Ισραήλ, Ιούνιος 2018. Προσκεκλημένος ομιλητής.
- Ομιλία με τίτλο «Αντιμετωπίζοντας τον ψεύτη με αλλαγή της λογικής» στο Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Φιλοσοφίας, Μάιος 2019. Προσκεκλημένος ομιλητής.
- Ανακοίνωση με τίτλο «A theory of truth with a determinacy operator» στο 12th Panhellenic Logic Symposium, Ανώγεια, Ιούνιος 2019. Προσκεκλημένος ομιλητής.

Έχω κάνει και σύντομες ομιλίες σε ημερίδες προς τιμήν κάποιων φιλοσόφων και σε παρουσιάσεις βιβλίων. Επίσης συμμετέχω τακτικά στις Συναντήσεις Μελέτης του Αριστοτέλη που οργανώνει η καθηγ. Κ. Ιεροδιακόνου κάθε χρόνο στο Πήλιο, και στο πλαίσιο τους έχω κάνει έξι παρουσιάσεις.

ΆΛΛΕΣ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

Πήρα μέρος, κάνοντας έρευνα για την έννοια της αλήθειας, στο ερευνητικό πρόγραμμα APRePoSMa («Aspects and Prospects of Realism in Philosophy of Science and Mathematics») στο πλαίσιο του προγράμματος ερευνητικής χρηματοδότησης «Θαλής».

Το πρόγραμμα APRePoSMa διεξήχθη από το 2012 ως το 2015 υπό τη διεύθυνση του καθ. Σ. Ψύλλου.

Ήμουν μέλος της οργανωτικής επιτροπής του 11^{ου} Panhellenic Logic Symposium, το οποίο έλαβε χώρα στους Δελφούς τον Ιούλιο του 2017. Επίσης ήμουν μέλος της επιστημονικής επιτροπής του 11^{ου}, του 12^{ου} και του 13^{ου} PLS. Στο 13^ο οργάνωσα τις ειδικές συνεδρίες (special sessions) φιλοσοφικής λογικής. Είμαι μέλος της οργανωτικής επιτροπής του 7^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Φιλοσοφίας της Επιστήμης.

Στα 1989–90 έκανα μεταφράσεις διάφορων φιλοσοφικών άρθρων στα ελληνικά για την *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση* και για ειδικούς τόμους.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

α) Δημοσιεύσεις σε περιοδικά με κριτές

(1) «Model theory and validity», *Synthese* 123 (2000), 165–193. Αυτό το άρθρο, που αφορά τη σχέση ανάμεσα στην τυπική λογική και την αξιολόγηση επιχειρημάτων διατυπωμένων σε φυσική γλώσσα, βασίζεται σε τμήμα της διδακτορικής μου διατριβής, αν και η επιχειρηματολογία διαφέρει σημαντικά από εκείνο το τμήμα. Ας πάρουμε έναν τύπο της λογικής ο οποίος σύμφωνα με τη θεωρία μοντέλων είναι λογική συνέπεια κάποιων άλλων τύπων, και σε όλους αυτούς τους τύπους ας αντικαταστήσουμε τα σχηματικά γράμματα με εκφράσεις από μια φυσική γλώσσα, π.χ. τα αγγλικά. Είναι το επιχείρημα που προκύπτει από την αντικατάσταση έγκυρο με την έννοια ότι δεν θα ήταν δυνατό να ίσχυαν οι προκείμενες χωρίς να ισχύει το συμπέρασμα; Υποστηρίζω τις εξής απαντήσεις: ναι, αν η θεωρία μοντέλων είναι η καθιερωμένη για την προτασιακή λογική· όχι, αν είναι η καθιερωμένη για το λογισμό των κατηγορημάτων· και ναι, αν είναι μια ορισμένη θεωρία μοντέλων για την ελεύθερη λογική (free logic). Μολονότι δεν εξετάζω την τροπική λογική, οι απαντήσεις που υποστηρίζω προϋποθέτουν μεταξύ άλλων μερικές παραδοχές για τους δυνατούς κόσμους, οι οποίοι αντιστοιχούνται στα μοντέλα της θεωρίας μοντέλων. Στο άρθρο γίνεται σημαντική χρήση πληθυντικής ποσόδειξης (plural quantification) ενώ το παράρτημα περιλαμβάνει απόδειξη πληρότητας για μια εκδοχή της ελεύθερης λογικής.

(2) «Necessary beings», *Analysis* 60 (2000), 188–193. Στο άρθρο αυτό, που κινείται στα όρια μεταφυσικής, φιλοσοφίας της γλώσσας και λογικής, δείχνω πώς μερικές εύλογες παραδοχές για οποιοδήποτε πράγμα έχει όνομα οδηγούν στο απαραίτητο συμπέρασμα ότι δεν θα μπορούσε το πράγμα να μην υπήρχε. Υποστηρίζω ότι πηγή του λάθους είναι η αρχή «αν κάτι συμβαίνει, δεν θα μπορούσε να ήταν

αδύνατο», η οποία απαντά σε μερικά συστήματα τροπικής λογικής. Στο άρθρο απάντησαν ο Dominic Gregory, «B is innocent», *Analysis* 61 (2001), 225–229, και η Iris Einheuser, «Two types of rigid designation», *dialectica* 59 (2005), 367–374.

(3) «How many possible worlds are there?», *Analysis* 60 (2000), 223–228. Στο άρθρο αυτό επιχειρηματολογώ, παραλλάσσοντας ένα γνωστό συνολοθεωρητικό συλλογισμό του Cantor, ότι η αρχή «(είναι δυνατό ότι π) εάν και μόνο εάν (σε κάποιο δυνατό κόσμο, π)» οδηγεί σε ένα παράδοξο συμπέρασμα σχετικά με το πόσοι δυνατοί κόσμοι υπάρχουν. Το επιχείρημα δικαιολογεί κάποιο σκεπτικισμό για το αν υπάρχουν δυνατοί κόσμοι με οποιαδήποτε από τις φιλοσοφικές έννοιες του όρου (σε αντίθεση με την έννοια με την οποία μιλάμε για δυνατούς κόσμους στην τυπική τροπική λογική και η οποία είναι ελάχιστα επιβαρυμένη από μεταφυσική άποψη). Στο άρθρο απάντησε ο George Schumm, «An alleged problem for possible world semantics», *Analysis* 65 (2005), 62–69.

(4) «Indexed actuality», *Journal of Philosophical Logic* 30 (2001), 355–393. Αυτό το άρθρο είναι η πρώτη δημοσίευση που προέκυψε από την έρευνα που διεξήγαγα ως μεταδιδακτορικός εταίρος της Βρετανικής Ακαδημίας. Αντικείμενό του είναι οι λογικές ιδιότητες της έννοιας του πραγματικού. Οι συμβολικές γλώσσες που εξετάζονται στο άρθρο εισάγουν τον τελεστή @, που σημαίνει «στην πραγματικότητα», και προσθέτουν αριθμητικούς δείκτες τόσο στον @ όσο και στους άλλους τροπικούς τελεστές. Οι δείκτες επιτρέπουν στους τελεστές να εκφράσουν διάφορες αλληλεπιδράσεις που παρατηρούνται στις φυσικές γλώσσες ανάμεσα σε φράσεις που σημαίνουν «στην πραγματικότητα» και σε φράσεις όπως «κατ' ανάγκην» και «είναι δυνατό να». Όπως συμβαίνει συνήθως στη θεωρία μοντέλων για την τροπική λογική, κάθε μοντέλο είναι ένα σύστημα δυνατών κόσμων. Όταν σε κάποιο μοντέλο αποτιμούμε ως προς ένα δυνατό κόσμο κάποιο τύπο στον οποίο απαντά ο @ συνοδευμένος από δείκτη, ο @ στρέφει την αποτίμηση στον κόσμο τον οποίο εισήγαγε ένας προηγούμενος τελεστής που σημαίνει «κατ' ανάγκην» ή «είναι δυνατό να» και συνοδεύεται από τον ίδιο δείκτη· αν δεν υπάρχει στον τύπο τέτοιος προηγούμενος τελεστής, ο @ στρέφει την αποτίμηση στον πραγματικό κόσμο του μοντέλου. Το άρθρο ασχολείται και με την προτασιακή τροπική λογική και με την πρωτοβάθμια (είτε με είτε χωρίς τη σχέση ταυτότητας)· στην πρωτοβάθμια το πεδίο που διατρέχουν οι μεταβλητές δεν ποικίλλει από κόσμο σε κόσμο του ίδιου μοντέλου. Αποδεικνύεται η ορθότητα και πληρότητα πολλών αξιωματικοποιήσεων που επεκτείνουν διάφορα καθιερωμένα συστήματα τροπικής λογικής, αρχίζοντας από το σύστημα K.

(5) «Investigations into quantified modal logic», *Notre Dame Journal of Formal*

Logic 43 (2002), 193–220. Αυτό το άρθρο εξετάζει διάφορα συστήματα πρωτοβάθμιας τροπικής λογικής χωρίς τελεστές που σημαίνουν «στην πραγματικότητα». Στη θεωρία μοντέλων για την πρωτοβάθμια τροπική λογική, έχουμε δύο επιλογές. Μπορούμε να ορίσουμε ότι, σε κάθε μοντέλο, το πεδίο που διατρέχουν οι μεταβλητές θα είναι το ίδιο για όλους τους δυνατούς κόσμους. Μπορούμε όμως αντίθετα να ορίσουμε ότι κάθε κόσμος θα έχει το δικό του πεδίο, που ενδέχεται να διαφέρει από το πεδίο κάποιου άλλου κόσμου στο ίδιο μοντέλο. Φαίνεται ότι η πρώτη επιλογή, που είναι τεχνικά απλούστερη, οδηγεί σε συστήματα λογικής που δεν είναι αποδεκτά από φιλοσοφική άποψη. Από την άλλη, η δεύτερη επιλογή συνεπάγεται διάφορα τεχνικά προβλήματα και μοιάζει να μην επιτρέπει μια γενικευμένη μελέτη των συστημάτων που προκύπτουν· επιπλέον, ως τώρα τα συστήματα τροπικής λογικής που προέκυπταν όταν ακολουθούσαμε αυτή την επιλογή επέκτειναν, όχι τον κλασικό λογισμό των κατηγορημάτων, αλλά κάποια υποσυστήματά του. Στο άρθρο αυτό η θεωρία μοντέλων ακολουθεί τη δεύτερη επιλογή. Ωστόσο τα συστήματα που προκύπτουν επεκτείνουν τον κλασικό λογισμό των κατηγορημάτων, είτε με είτε χωρίς τη σχέση ταυτότητας. Επίσης, το άρθρο περιλαμβάνει μια γενικευμένη μελέτη πολλών τέτοιων συστημάτων. Μερικά από αυτά αντιστοιχούν σε διάφορους περιορισμούς στη σχέση προσβασιμότητας (accessibility) μεταξύ των κόσμων ενός μοντέλου· οι περιορισμοί αυτοί μελετώνται συχνά σε έργα τροπικής λογικής. Άλλα συστήματα αντιστοιχούν σε διάφορους περιορισμούς στα πεδία που διατρέχουν οι μεταβλητές. Παρά την ποικιλία τους όμως όλα τα συστήματα έχουν ένα κοινό γνώρισμα: μέσα στην εμβέλεια (scope) οποιουδήποτε τροπικού τελεστή επιτρέπουν υπαρκτική γενίκευση από ατομικούς τύπους. Αυτή η πρακτική δικαιολογείται από τη μεταφυσική αρχή που είναι γνωστή ως σοβαρός ακτουαλισμός (και στην οποία θα αναφερθώ στη συνέχεια). Ορθότητα και ισχυρή πληρότητα αποδεικνύονται για κάθε σύστημα. Μια νέα μέθοδος χρησιμοποιείται για να αποδειχθεί η πληρότητα.

(6) «Μια φρεγκεανή άποψη για τις δεικτικές εκφράσεις», *Δευκαλίων* 21 (2003), 241–271. Το άρθρο αυτό ασχολείται με τις δεικτικές εκφράσεις, δηλαδή εκφράσεις (όπως «εγώ», «εσύ», «εδώ», «σήμερα», «χθες», «αυτό το κτήριο» κλπ.) που η αναφορά τους ποικίλλει συστηματικά ανάλογα με τις περιστάσεις στις οποίες χρησιμοποιούνται. Μετά από μια εισαγωγή στο θέμα, το άρθρο παρουσιάζει σχετικές απόψεις ορισμένων φιλοσόφων, κυρίως του David Kaplan και του Gareth Evans. Αφού ασκεί κριτική σε μερικές πλευρές αυτών των απόψεων και συμφωνεί με άλλες, προτείνει και υποστηρίζει μιαν αντίληψη για τις δεικτικές εκφράσεις η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί φρεγκεανή, όχι γιατί απαντά στο έργο του Frege, αλλά γιατί εντάσσεται, νομίζω, στο πνεύμα της φιλοσοφίας του. Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, όποτε εκφέρεται μια δεικτική έκφραση, το περιεχόμενο (ή νόημα, sense) της εκφοράς

είναι διπολικό: συνίσταται εν μέρει στην αναφερόμενη οντότητα και εν μέρει σε έναν τρόπο κατά τον οποίο μπορούμε να σκεφτούμε την οντότητα και ο οποίος εμπλέκει τη συγκεκριμένη εκφορά. Επειδή ο τρόπος σκέψης εμπλέκει τη συγκεκριμένη εκφορά, γι' αυτό, όποτε χρησιμοποιείται μια δεικτική έκφραση, το περιεχόμενο είναι διαφορετικό, είτε η έκφραση είναι η ίδια είτε όχι. Από την άλλη, επειδή το περιεχόμενο περιλαμβάνει την αναφορά, δεν συμπίπτει με το περιεχόμενο καμιάς οριστικής περιγραφής: η αναφορά μιας οριστικής περιγραφής δεν είναι μέρος του περιεχομένου της.

(7) «First-order modal logic with an “actually” operator», *Notre Dame Journal of Formal Logic* 46 (2005), 381–405. Στο άρθρο αυτό η γλώσσα της πρωτοβάθμιας τροπικής λογικής εμπλουτίζεται με τον τελεστή @ («στην πραγματικότητα»), αλλά όχι με αριθμητικούς δείκτες. (Η γνώμη μου είναι ότι δεν μπορεί ο συμβολισμός μας να συλλάβει χωρίς δείκτες όλες τις όψεις της έννοιας του πραγματικού: υπάρχουν ωστόσο φιλόσοφοι που έχουν αντίθετη γνώμη, και η φιλοσοφική σημασία των μαθηματικών ερευνών αυτού του άρθρου είναι μεγαλύτερη αν δίκιο έχουν εκείνοι.) Σε κάθε μοντέλο, η αποτίμηση ενός τύπου @T σε κάποιο δυνατό κόσμο εξαρτάται από την αποτίμηση του T στον πραγματικό κόσμο. Κάθε κόσμος σ' ένα μοντέλο έχει το δικό του πεδίο που διατρέχουν οι μεταβλητές. Ωστόσο, όπως και στη δημοσίευση (5), όλα τα συστήματα τροπικής λογικής που εξετάζονται επεκτείνουν τον κλασικό λογισμό των κατηγορημάτων, είτε με είτε χωρίς τη σχέση ταυτότητας. Διάφορα συστήματα αντιστοιχούν σε ποικίλες ιδιότητες που μπορεί να έχει ο πραγματικός κόσμος ενός μοντέλου. Όλα τα συστήματα συνάδουν με την αρχή του σοβαρού ακτουαλισμού. Επίσης, όλα είναι αξιωματικοποιημένα: ορθότητα και ισχυρή πληρότητα αποδεικνύονται σε κάθε περίπτωση. Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται στις αποδείξεις αυτού του άρθρου διαφέρουν από εκείνες στο άρθρο (5), αν και οι μέθοδοι οποιουδήποτε από τα δύο άρθρα θα μπορούσαν να είχαν χρησιμοποιηθεί, τροποποιημένες, στο άλλο. Οι μέθοδοι σε αυτό το άρθρο διαφέρουν επίσης πολύ από εκείνες στη δημοσίευση (4) — η παρουσία των δεικτών αλλάζει κατά πολύ τα πράγματα από τεχνική άποψη.

(8) «Serious actualism», *Philosophical Review* 116 (2007), 219–250. Το άρθρο αυτό, το οποίο συνδυάζει μεταφυσική, λογική και φιλοσοφία της γλώσσας, αφορά το λεγόμενο σοβαρό ακτουαλισμό. Πρόκειται για την αρχή ότι, για κάθε ον x και κάθε ιδιότητα ϕ , δεν θα μπορούσε να μην υπήρχε μεν το x , αλλά να είχε την ιδιότητα ϕ . Την αρχή πρώτος διατύπωσε και υποστήριξε ο A. Plantinga. (Σε αυτόν οφείλεται και το καθόλου διαφωτιστικό όνομα «σοβαρός ακτουαλισμός».) Η αποδοχή της αρχής έχει σοβαρές συνέπειες για το πώς είναι φιλοσοφικά προτιμότερο να αναπτύξουμε την πρωτοβάθμια τροπική λογική. Στο άρθρο, δείχνω γιατί κάποια υποτιθέμενα

αντιπαραδείγματα στην αρχή δεν πρέπει να μας πείσουν, και μετά δίνω τρία επιχειρήματα υπέρ του σοβαρού ακτουαλισμού και υπέρ της αντίστοιχης αρχής για τις σχέσεις (αντί για τις ιδιότητες). Κατά το πρώτο, δεχόμενοι αυτές τις αρχές αποφεύγουμε μια δυσκολία όταν πάμε να εξηγήσουμε πότε δυο ιδιότητες, ή δυο σχέσεις, συμπίπτουν σε έκταση. Το δεύτερο επιχείρημα βασίζεται σε θέσεις για τα σύνολα (με την έννοια που μιλάμε για σύνολα στα μαθηματικά). Το τρίτο αποτελεί βελτίωση της επιχειρηματολογίας του Plantinga για το σοβαρό ακτουαλισμό. Στη συνέχεια, βγάζω κάποια συμπεράσματα σχετικά με το πότε μια γλωσσική έκφραση πρέπει να θεωρείται από λογικοσημασιολογική σκοπιά κατηγορημα. Τέλος, εξετάζω αρχές για το χρόνο και το χώρο ανάλογες με το σοβαρό ακτουαλισμό.

(9) «The meaning of “actually”», *Dialectica* 64 (2010), 153–185. Το άρθρο αυτό μελετά τα σημασιολογικά γνωρίσματα εκφράσεων της φυσικής γλώσσας όπως «στην πραγματικότητα» (actually, in fact, in reality) και «πραγματικός» (actual). Τέτοιες εκφράσεις παίζουν κρίσιμο ρόλο σε μερικά επιχειρήματα στη σύγχρονη φιλοσοφία. Το άρθρο έχει αρνητικούς και θετικούς στόχους. Στο πλαίσιο των πρώτων, επιχειρηματολογεί ενάντια σε δύο συνήθεις απόψεις: την άποψη ότι εκφράσεις όπως «στην πραγματικότητα» είναι δεικτικές και την άποψη ότι είναι αμφίσημες. Διατυπώνονται και εξετάζονται κριτήρια που πρέπει να ικανοποιεί μια έκφραση για να είναι δεικτική: τα κριτήρια αυτά είναι ανεξάρτητα από την αντίληψη που υποστηρίζω στη δημοσίευση (6). Στο πλαίσιο των θετικών στόχων, το άρθρο αναλύει τη σημασία λέξεων όπως «πραγματικός» ή «πραγματικά» και καταδεικνύει πως μια σημαντική όψη αυτής της σημασίας συνίσταται στον εξής κανόνα: κάθε εμφάνιση της λέξης εξουδετερώνει, κατά μία συγκεκριμένη έννοια, τους τροπικούς τελεστές στην εμβέλεια των οποίων βρίσκεται, μέχρι τον τελεστή (αν υπάρχει τέτοιος) με τον οποίο είναι συνδεδεμένη συντακτικά. Τον κανόνα διευκρινίζουν τα πολλά παραδείγματα που παρατίθενται. Το άρθρο επίσης υποστηρίζει, σε αντίθεση με τις αντιλήψεις πολλών φιλοσόφων, ότι π.χ. οι προτάσεις «Το χιόνι είναι λευκό» και «Το χιόνι είναι στην πραγματικότητα λευκό» είναι αληθείς ως προς τους ίδιους δυνατούς κόσμους. Οι δημοσιεύσεις (4) και (9) αλληλοσυμπληρώνονται: ερευνούν την έννοια του πραγματικού και κυρίως το πώς αλληλεπιδρά με τις έννοιες του αναγκαίου και του δυνατού, αλλά χρησιμοποιούν διαφορετικές μεθόδους (η μία ακολουθεί τις μεθόδους της τυπικής λογικής, ενώ η άλλη εκείνες της φιλοσοφίας της γλώσσας).

Θα πω εδώ μερικά πράγματα για την κύρια ερευνητική δουλειά που έχω κάνει τα τελευταία δέκα και πλέον χρόνια και στην οποία υπάγονται οι δύο επόμενες δημοσιεύσεις. Η δουλειά αυτή αφορά τις τυπικές θεωρίες αλήθειας (δηλαδή θεωρίες για την αλήθεια διαμορφωμένες με τις μεθόδους της τυπικής λογικής) και τα σημασιολογικά

παράδοξα, από τα οποία το πιο γνωστό είναι το παράδοξο του ψεύτη. Αυτό, σε μια αντιπροσωπευτική του εκδοχή, αφορά κάποια πρόταση, (Ψ), που λέει για τον εαυτό της ότι δεν είναι αληθής:

(Ψ) Η πρόταση (Ψ) δεν είναι αληθής.

Φαίνεται πως αν αυτή η πρόταση είναι αληθής, τότε δεν είναι αληθής, κι αν δεν είναι αληθής, τότε είναι. Η προσέγγιση στο πλαίσιο της οποίας εργαζομαι αντιμετωπίζει τον ψεύτη και τα άλλα σημασιολογικά παράδοξα, όχι τροποποιώντας τις αρχές για την αλήθεια που είναι εκ πρώτης όψεως προφανείς, αλλά αποκλίνοντας από την κλασική λογική χωρίς όμως να φτάνει στο σημείο να δέχεται αντιφάσεις. Η μη κλασική λογική που χρειαζόμαστε θα πρέπει, για παράδειγμα, να μην επιτρέπει από μια προκειμένη της μορφής «π αν και μόνο αν όχι-π» να συναγάγουμε την αντίφαση «π και όχι-π». Γενικότερα, θα πρέπει η λογική να μπορεί να συνδυαστεί με τη λεγόμενη απλοϊκή θεωρία για την αλήθεια χωρίς να προκύπτουν αντιφάσεις. Η απλοϊκή θεωρία αποτελείται από τις εκ πρώτης όψεως προφανείς θέσεις για την αλήθεια και κυρίως από το σχήμα (T),

(T) Η πρόταση S είναι αληθής αν και μόνο αν π,

δηλαδή όλες τις θέσεις αυτής της μορφής στις οποίες το γράμμα «π» έχει αντικατασταθεί από μια δηλωτική πρόταση, ενώ το γράμμα «S» έχει αντικατασταθεί από όνομα εκείνης της πρότασης. Παράλληλα, η μη κλασική λογική που χρειαζόμαστε θα πρέπει να μην αποκλίνει υπερβολικά από την κλασική. Την ίδια προσέγγιση υιοθετούν και άλλοι ερευνητές, με γνωστότερο τον H. Field, αλλά ακολουθούν διαφορετικές μεθόδους απ' ό,τι εγώ και καταλήγουν σε διαφορετικές θεωρίες αλήθειας και μη κλασικές λογικές.

(10) «A propositional theory of truth», *Notre Dame Journal of Formal Logic* 59 (2018), 503–545. Το άρθρο αυτό παρουσιάζει ένα σύστημα προτασιακής λογικής (δηλαδή χωρίς ποσοδείκτες) και μια τυπική θεωρία αλήθειας της οποίας το λογικό πλαίσιο είναι εκείνο το σύστημα. Η (συμβολική) γλώσσα L της θεωρίας διαθέτει ονόματα για όλες τις προτάσεις της L και διαθέτει επίσης διάφορες προτάσεις που εμπλέκονται σε παράδοξο. Η θεωρία περιλαμβάνει όλους τους ισχυρισμούς της μορφής «Η πρόταση S είναι αληθής αν και μόνο αν π» οι οποίοι είναι διατυπωμένοι στην L και στους οποίους τα γράμματα «S» και «π» έχουν αντικατασταθεί όπως ανέφερα προηγουμένως. Η θεωρία ενσωματώνει και διάφορες άλλες θέσεις για την αλήθεια που γίνονται γενικά δεκτές. Αποφεύγει τις αντιφάσεις γιατί το λογικό της πλαίσιο αποκλίνει κατάλληλα από την κλασική λογική. Το σύστημα λογικής και η θεωρία αλήθειας παρουσιάζονται με μοντελοθεωρητικό τρόπο και όχι με τις μεθόδους της θεωρίας αποδείξεων και διαφέρουν από άλλα συστήματα λογικής και άλλες θεωρίες αλήθειας που έχουν προταθεί προκειμένου να κρατήσουμε το σχήμα (T) χωρίς περιορισμούς παρά τα

παράδοξα. Το κύριο θεώρημα που αποδεικνύεται είναι ότι η θεωρία διαθέτει μοντέλα (με μια μη καθιερωμένη έννοια μοντέλου η οποία εξηγείται στο άρθρο) κι έτσι δεν ενέχει αντιφάσεις. Ως συνήθως, είναι τέτοια η έννοια μοντέλου που μια αντιφατική θεωρία δεν θα διέθετε μοντέλο. Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται στην απόδειξη είναι διαφορετικές απ' ό,τι υπάρχει στη βιβλιογραφία και είναι εύλογο να περιμένει κανείς ότι μπορούν επίσης να χρησιμοποιηθούν για διαφορετικές θεωρίες αλήθειας σε διαφορετικά λογικά πλαίσια. Οι ποσοδείκτες έχουν παραλειφθεί επειδή εισάγουν περιπλοκές: αυτές αντιμετωπίζονται σε αδημοσίευτη εργασία μου.

(11) «Classical logic and the liar», *Logic and Logical Philosophy* 29 (2020), 35–56. Το άρθρο αυτό στηρίζει φιλοσοφικά την προσέγγιση στα σημασιολογικά παράδοξα την οποία υιοθετώ. Αναπτύσσει δύο επιχειρήματα υπέρ της θέσης ότι για τις αντιφάσεις δεν φταίει το σχήμα (T) αλλά η κλασική λογική. Τα επιχειρήματα συνάγουν αντιφάσεις χρησιμοποιώντας την κλασική λογική, αλλά βασιζόμενα σε σημασιολογικούς ισχυρισμούς άλλους από το (T). Το πρώτο επιχείρημα βασίζεται σε δύο καθιερωμένες σημασιολογικές αρχές που δεν είναι απεισαγωγικές και στον ισχυρισμό ότι αν υπάρχει η ιδιότητα της αλήθειας, τότε η λέξη «αληθής» εκφράζει αυτή την ιδιότητα: σε μια παραλλαγή του επιχειρήματος μιλάμε για την έννοια της αλήθειας αντί για την ιδιότητα. Το δεύτερο επιχείρημα βασίζεται σε ένα σχήμα για τη γλωσσική σημασία,

(M) Η πρόταση S σημαίνει ότι p,

δηλαδή στις θέσεις αυτής της μορφής στις οποίες το γράμμα «π» έχει αντικατασταθεί από μια δηλωτική πρόταση, ενώ το γράμμα «S» έχει αντικατασταθεί από όνομα εκείνης της πρότασης. Κάνοντας αφαίρεση από πολλές λεπτομέρειες, η κεντρική ιδέα των επιχειρημάτων είναι ότι, ακολουθώντας την κλασική λογική, μπορούμε να συναγάγουμε αντιφάσεις όχι μόνο από εκτασιακές αρχές, όπως το σχήμα (T), αλλά και από εντασιακούς σημασιολογικούς ισχυρισμούς, όπως η θέση «Η λέξη “αληθής” εκφράζει την έννοια της αλήθειας» και το σχήμα (M). Είναι δυσκολότερο να απορρίψει κανείς αυτούς τους ισχυρισμούς απ' ό,τι τα εκτασιακά τους ανάλογα κι έτσι η απόκλιση από την κλασική λογική γίνεται αντίστοιχα πιο ελκυστική.

Οι δημοσιεύσεις (10) και (11) αποτελούν μικρό μέρος της δουλειάς που έχω κάνει για την αλήθεια και τα παράδοξα στα οποία εμπλέκεται. Το μεγαλύτερο μέρος δεν έχει δημοσιευθεί.

(12) «An argument for existentialism», *Acta Analytica* 35 (2020), 507–520. Στο άρθρο αυτό, που κινείται στα όρια μεταφυσικής και φιλοσοφίας της γλώσσας, ασχολούμαι με την προσέγγιση την οποία, ακολουθώντας την ορολογία που εισήγαγε χιουμοριστικά ο A.

Plantinga, αποκαλούμε *υπαρξισμό* (existentialism). Ειδικότερα, ασχολούμαι με τον υπαρξισμό για τα προτασιακά περιεχόμενα (propositions). Πρόκειται για την άποψη ότι το προτασιακό περιεχόμενο που εκφράζεται σε μια πρόταση που περιέχει ένα μη κενό όνομα ή μια μη κενή δεικτική έκφραση εξαρτάται οντολογικά από το πράγμα στο οποίο αναφέρεται το όνομα ή η δεικτική έκφραση: το προτασιακό περιεχόμενο δεν θα μπορούσε να υπάρχει αν το εν λόγω πράγμα δεν υπήρχε. Η άποψη αυτή φαίνεται εύλογη άμα δεχθούμε τη θέση του Russell πως το αντικείμενο της αναφοράς αποτελεί συστατικό του προτασιακού περιεχομένου. Πιστεύω όμως ότι η άποψη είναι ορθή ανεξάρτητα από τη θέση του Russell. Το άρθρο επικεντρώνεται στα ονόματα. Πρώτα συζητώ τα επιχειρήματα με τα οποία ο R. Adams, ο T. Williamson και ο R. Stalnaker υποστήριξαν τον υπαρξισμό για τα προτασιακά περιεχόμενα χωρίς να προϋποθέσουν ότι αυτά έχουν συστατικά. Στη συνέχεια αναπτύσσω ένα νέο επιχειρήμα, και αυτό είναι το κύριο μέρος του άρθρου. Το νέο επιχειρήμα επίσης δεν προϋποθέτει ότι τα προτασιακά περιεχόμενα έχουν συστατικά, αλλά επιπλέον θα μπορούσε να γίνει δεκτό από όσους υιοθετούν ευρέως φρεγκεανές απόψεις για τα ονόματα. Δείχνει, για παράδειγμα, ότι αν ο Αριστοτέλης δεν είχε υπάρξει, καμιά πρόταση δεν θα μπορούσε να σημαίνει ότι ο Αριστοτέλης είναι φιλόσοφος. Το άρθρο αγγίζει επίσης τις συνέπειες του υπαρξισμού.

(13) «'Actually' Again», *Ratio* 35 (2022), 104–111. Το άρθρο αυτό επανέρχεται στο θέμα της σημασιολογίας που διέπει στις φυσικές γλώσσες εκφράσεις όπως «στην πραγματικότητα» («actually», «in fact», «in reality» κλπ.). Την τελευταία δεκαετία μερικοί ερευνητές έχουν αμφισβητήσει την άποψη πως οι εκφράσεις αυτές, όταν εμφανίζονται μέσα στην εμβέλεια άλλων τροπικών τελεστών, μπορούν να προκαλέσουν επιστροφή του λόγου στον πραγματικό κόσμο. Κατά τους εν λόγω ερευνητές, την επιστροφή την προκαλούν άλλοι γλωσσικοί μηχανισμοί, όπως η έγκλιση του ρήματος, και άρα οι εκφράσεις όπως «στην πραγματικότητα» δεν έχουν τίποτε κοινό με τους τελεστές πραγματικότητας (actuality operators) που βρίσκουμε στην τροπική λογική. Το άρθρο δείχνει με διάφορα παραδείγματα πως οι εκφράσεις αυτές επιφέρουν την επιστροφή του λόγου στον πραγματικό κόσμο και σε περιπτώσεις που δεν μπορούν να εξηγηθούν με άλλους γλωσσικούς μηχανισμούς.

β) Δημοσιεύσεις σε συλλογικούς τόμους και πρακτικά συνεδρίων

(1) «Η αθανασία της ψυχής στο *Φαίδρο*», στον τόμο *Έρωτας, Παιδεία και Φιλοσοφία*, εκδ. Κ. Βουδούρης, Αθήνα, 1989, 105–114. Αυτό το άρθρο εξετάζει λεπτομερειακά την «απόδειξη» της αθανασίας της ψυχής που βρίσκουμε στο *Φαίδρο* του Πλάτωνα. Αναλύεται πως ο Πλάτωνας ταυτίζει την ψυχή με το γνώρισμα της αυτοκινήσιας (κοινό γνώρισμα όλων των έμψυχων όντων) και πως επιχειρηματολογεί

πρώτα ότι η ψυχή δεν παύει ποτέ να ζει ενόσω υπάρχει, και μετά ότι η ψυχή δεν έχει αρχή στο χρόνο ούτε θα πάψει ποτέ να υπάρχει. Το άρθρο ερμηνεύει μερικά δύσκολα χωρία, τα εντάσσει στη σκέψη του φιλοσόφου και αξιολογεί τους συλλογισμούς του.

(2) «The liar and a theory of truth», *Proceedings of the 8th Panhellenic Logic Symposium*, Ιωάννινα 2011, 99–103. Αυτή είναι η πρώτη δημοσίευση που προέκυψε από την έρευνά μου για την έννοια της αλήθειας και τα παράδοξα στα οποία αυτή εμπλέκεται. Σκιαγραφούνται, χωρίς αποδείξεις, το σύστημα λογικής και η θεωρία αλήθειας που αναπτύσσονται λεπτομερειακά στο άρθρο «A propositional theory of truth».

(3) «Plato's influence on analytic philosophy: metaphysics, epistemology, and philosophy of mathematics», στον τόμο *Plato and his Legacy*, εκδ. Υ. Liebersohn, J. Glucker και I. Ludlam, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2021, 205–218. Το άρθρο αυτό πραγματεύεται την επίδραση που άσκησε ο Πλάτωνας στην αναλυτική φιλοσοφία στο πλαίσιο των τριών φιλοσοφικών κλάδων που αναφέρονται στον τίτλο του. Ιδιαίτερα, δίνεται έμφαση στη σχέση ανάμεσα στην πλατωνική θεωρία των Ιδεών και κάποιες απόψεις για τα καθόλου όντα που βρίσκουμε σε φιλοσόφους του 20^{ου} αιώνα.

γ) Λήμμα σε εγκυκλοπαίδεια

Λήμμα «Πλατωνισμός στον 20^ο αιώνα: μεταφυσική»/«Platonism in the 20th cent.: metaphysics» (ελληνική και αγγλική εκδοχή) στη διαδικτυακή εγκυκλοπαίδεια *Η εγκυκλοπαίδεια του Πλάτωνα (ευρύ κοινό/λύκειο)*, επιστημονικός υπεύθυνος Β. Κάλφας, διαδικτυακή έκδοση του *Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού*, plato.ehw.gr/lyceum/html, 2015. (Τα επιμέρους λήμματα δεν έχουν url.) Το λήμμα ασχολείται με την προβληματική για τα καθόλου όντα την οποία βρίσκουμε στην αναλυτική φιλοσοφία του 20^{ου} αιώνα. Εστιάζει στις σχετικές απόψεις του Β. Russell και του Μ. Loux, που εμπνέονται από την πλατωνική θεωρία των Ιδεών

δ) Βιβλιοκρισίες

(1) Βιβλιοκρισία του βιβλίου του Β. Κύρκου *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική* (Αθήνα 1986), *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση* 6 (1989), 110–112.

(2) Βιβλιοκρισία του βιβλίου του David Charles *Aristotle on Meaning and Essence* (Οξφόρδη: Clarendon Press, 2000), *Mind* 111 (2002), 841–847.

- (3) «Modal trees», βιβλιοκρισία του βιβλίου του Rod Girle *Modal Logics and Philosophy* (2^η έκδοση· Durham: Acumen, 2009), *Metascience* 20 (2011), 385–388.
- (4) «Logic problems», βιβλιοκρισία του βιβλίου του Dale Jacques *Logic and How It Gets That Way* (Durham: Acumen, 2010), *Metascience* 20 (2011), 501–504.
- (5) Βιβλιοπαρουσίαση (book notice) του βιβλίου του Brian Garrett *Elementary Logic* (Durham: Acumen, 2012), *Metascience* 22 (2013), 455–456.
- (6) Βιβλιοκρισία του βιβλίου των Σ. Βιρβιδάκη και Μ. Φιλίππου (εκδ.) *Επιχειρήματα για την Ύπαρξη του Θεού και Άλλα Δοκίμια Αναλυτικής Φιλοσοφίας της Θρησκείας* (Αθήνα: Άρτος Ζωής, 2018), *The Books' Journal*, τεύχος 118 (2021), 92–94.

ε) Περίληψη της διδακτορικής διατριβής

Aspects of Meaning and Justification in Logic, PhD thesis, King's College London 1994 (υποστήριξη Ιανουάριος 1995).

Θέμα της διατριβής είναι το νόημα των λογικών σταθερών (δηλαδή των λέξεων ή συμβόλων των οποίων τις ιδιότητες στους συλλογισμούς μελετά η επιστήμη της λογικής) και η δικαιολόγηση των λογικών αρχών. Η διατριβή επικεντρώνεται στις λογικές σταθερές των φυσικών γλωσσών και όχι σε αυτές των συμβολικών. Η προσέγγιση δεν είναι ιστορική, αλλά συστηματική, και εντάσσεται στο πλαίσιο των σχετικών αναζητήσεων της αναλυτικής φιλοσοφίας.

Το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται σε γενικά προβλήματα φιλοσοφίας της γλώσσας. Παρουσιάζεται ένα πρόγραμμα μελέτης του νοήματος των διαφόρων γλωσσικών εκφράσεων· το πρόγραμμα δεν προορίζεται μόνο για λέξεις και προτάσεις που ενδιαφέρουν τη λογική. Στόχος του, για κάθε λέξη ή άλλη γλωσσική έκφραση στην οποία εφαρμόζεται, είναι να περιγράψει τις γνώσεις που αποκτούμε όταν μαθαίνουμε να τη χρησιμοποιούμε, ακριβέστερα τις γνώσεις στις οποίες συνίσταται η κατανόηση της έκφρασης εκ μέρους των ομιλητών. Στο ίδιο κεφάλαιο τίθενται κάποιοι όροι που πρέπει να ικανοποιεί η περιγραφή των γνώσεων αυτών· για παράδειγμα, θα πρέπει να εξηγείται πώς μπορούμε να κατανοήσουμε μια πρόταση που ακούμε για πρώτη φορά, εφόσον κατανοούμε τις λέξεις που την απαρτίζουν. Επίσης κρίνονται και εν πολλοίς απορρίπτονται ορισμένες αντιλήψεις για τη γνώση της γλώσσας, όπως ότι, για να καταλαβαίνουμε μια πρόταση, πρέπει να γνωρίζουμε τις συνθήκες υπό τις οποίες είναι αληθής, ή ότι, για να καταλαβαίνουμε μια λέξη, πρέπει να γνωρίζουμε ποια έννοια εκφράζει.

Στα κεφ. 2–4 το πρόγραμμα που σκιαγραφήθηκε στο πρώτο κεφάλαιο εφαρμόζεται στις λέξεις «και», «δεν», «ή», «κάθε», «μερικοί» και το υποθετικό «εάν», τις λέξεις δηλαδή των οποίων τις ιδιότητες στους συλλογισμούς μελετούν οι βασικότεροι κλάδοι της λογικής. Για κάθε μια από τις λέξεις αυτές προτείνεται η άποψη ότι η κατανόησή της συνίσταται στη γνώση ορισμένων συλλογιστικών σχημάτων που την αφορούν. Για παράδειγμα, προκειμένου να καταλάβει ένα παιδί τη λέξη «κάθε» και να την εντάξει στο λεξιλόγιό του, χρειάζεται να μάθει να κάνει σκέψεις σαν τις ακόλουθες: «ο Γιάννης είναι στενοχωρημένος· ο Πέτρος είναι στενοχωρημένος· ο Γιώργος είναι στενοχωρημένος· ο Γιάννης, ο Πέτρος και ο Γιώργος είναι τ' αγόρια στο δωμάτιο· άρα κάθε αγόρι στο δωμάτιο είναι στενοχωρημένο» και «κάθε νέο μέλος πρέπει να δώσει μέρος των χρημάτων του, εγώ είμαι νέο μέλος, άρα πρέπει να δώσω μέρος των χρημάτων μου». Με άλλα λόγια, χρειάζεται να μάθει αφενός να γενικεύει με βάση τις επιμέρους περιπτώσεις και αφετέρου να συνάγει από γενικεύσεις τα ανάλογα συμπεράσματα για επιμέρους περιπτώσεις. Επίσης, για να καταλάβουμε τη λέξη «δεν» και να την εντάξουμε στο λεξιλόγιό μας, πρέπει να μάθουμε να μην αντιφάσκουμε. Οι απόψεις των κεφ. 2–4 βρίσκονται κοντά στις ιδέες εκείνων των φιλοσόφων που, όπως π.χ. οι υποστηρικτές της εννοιαστικής στα μαθηματικά, εντοπίζουν το νόημα των λογικών σταθερών στους συλλογιστικούς κανόνες που τις διέπουν.

Για να ελέγξουμε μιαν άποψη σχετικά με την κατανόηση κάποιας γλωσσικής έκφρασης, πρέπει να δούμε αν η άποψη αυτή βοηθά να εξηγήσουμε τις πρακτικές που οι ομιλητές ακολουθούν, καθώς και τις προδιαθέσεις που δείχνουν, όταν χρησιμοποιούν την έκφραση. Έτσι, στο κεφ. 3 βλέπουμε πως η άποψη η οποία προτείνεται εκεί για τη λέξη «εάν» βοηθά να εξηγήσουμε τις προδιαθέσεις που δείχνουν οι ομιλητές όταν κρίνουν είτε την αλήθεια υποθετικών ισχυρισμών είτε την εγκυρότητα επιχειρημάτων που περιλαμβάνουν τέτοιους ισχυρισμούς. Για να ελέγξουμε μιαν άποψη σχετικά με την κατανόηση κάποιας γλωσσικής έκφρασης, πρέπει ακόμα να δούμε τι ικανότητες έχει αποκτήσει και τι έννοιες έχει σχηματίσει, σύμφωνα με την άποψη αυτή, όποιος καταλαβαίνει την έκφραση. Έτσι, στο κεφ. 2 βλέπουμε ότι, αν η θέση που προτείνεται εκεί για το διαζευκτικό «ή» είναι ορθή, όποιος καταλαβαίνει το «ή» ξέρει να χρησιμοποιεί λέξεις που δηλώνουν άρνηση. Γενικά, καθίσταται εμφανές ότι το πρόγραμμα που εδώ εφαρμόζεται σε λίγες μόνο λέξεις αποτελεί μια προσπάθεια να δούμε τη γνώση μιας γλώσσας ως δομημένο όλο, να αναλύσουμε μερικά από τα συστατικά του και να διαπιστώσουμε τις σχέσεις τους.

Από το κεφ. 5 η διατριβή στρέφεται στο πρόβλημα της δικαιολόγησης των λογικών αρχών οι οποίες αφορούν τις λέξεις που έχουν μελετηθεί στα κεφ. 2–4. Εισάγεται συμβολισμός που εκφράζει μια έννοια καθολικής ποσόδειξης, δηλαδή μια έννοια που μοιάζει με το περιεχόμενο λέξεων όπως «κάθε» και «όλοι». Πρόκειται ωστόσο για έννοια νέα, η οποία δεν εκφράζεται ούτε στις φυσικές γλώσσες ούτε στα καθιερωμένα

συστήματα συμβόλων της τυπικής λογικής. Επίσης στο κεφ. 5 υποστηρίζεται ότι χρησιμοποιώντας αυτό το συμβολισμό μπορούμε να διατυπώσουμε θέσεις που κατ'εξοχήν αξίζουν να αποκληθούν «νόμοι της λογικής».

Στο έκτο κεφάλαιο βλέπουμε κατά πόσο μπορούμε να βασιστούμε σε πορίσματα της τυπικής λογικής προκειμένου να δικαιολογήσουμε λογικές αρχές που δεν υπάγονται οι ίδιες σε αυτή. Πιο συγκεκριμένα, έστω ένας συλλογισμός που απαρτίζεται από λογικούς τύπους, και έστω ένας συλλογισμός που προκύπτει από τον προηγούμενο με μια ορισμένη, συστηματική αντικατάσταση συμβόλων με λέξεις. Αν τον πρώτο συλλογισμό τον εγκρίνει η θεωρία αποδείξεων (proof theory) ή η θεωρία μοντέλων (model theory), είναι ο δεύτερος έγκυρος με την έννοια ότι δεν θα ήταν δυνατό να ίσχυαν οι προκείμενες χωρίς να ισχύει το συμπέρασμα; Το πιο ενδιαφέρον συμπέρασμα εδώ είναι ότι η καταφατική απάντηση είναι ορθή, όχι αν ως θεωρία μοντέλων πάρουμε τη σχετική θεωρία της κλασικής πρωτοβάθμιας λογικής, αλλά αν πάρουμε μια θεωρία μοντέλων για τη λεγόμενη ελεύθερη λογική. Το κεφ. 6 τελειώνει με μερικές παρατηρήσεις για τη δυνατότητα εμπειρικής δικαιολόγησης της λογικής, για τυχόν κυκλικότητα στη δικαιολόγηση των λογικών αρχών και για τις έννοιες της λογικής εγκυρότητας και αναγκαιότητας.

Στο έβδομο κεφάλαιο εξετάζεται αν μπορούμε να δικαιολογήσουμε λογικές αρχές βασιζόμενοι στις απόψεις που υποστηρίχθηκαν στα κεφ. 2–4. Η απάντηση είναι αρνητική, μολονότι συχνά πιστεύεται ότι, αν κάποια συλλογιστικά σχήματα αποτελούν μέρος ή όψη του νοήματος ορισμένων γλωσσικών εκφράσεων, τότε η λογική εγκυρότητα των σχημάτων αυτών είναι αναμφισβήτητη και μπορούμε να βασιστούμε σ' αυτά για να καταδείξουμε την εγκυρότητα και άλλων λογικών κανόνων. Στην πραγματικότητα, αν, προκειμένου κανείς να καταλάβει ορισμένες γλωσσικές εκφράσεις, χρειάζεται να μάθει να σκέφτεται σύμφωνα με κάποια συλλογιστικά σχήματα, αυτό δεν σημαίνει κατ' ανάγκη πως τα σχήματα αυτά είναι λογικώς έγκυρα· σημαίνει μόνο ότι η χρήση τους είναι γλωσσικά ορθή, με την έννοια που είναι γλωσσικά ορθή π.χ. μια σωστή σύνταξη. Ενδέχεται όμως να οδηγούν σε λανθασμένα ή και αντιφατικά συμπεράσματα. Στο κεφ. 7 υποστηρίζεται επίσης ότι είναι δυνατό κάποιος που απορρίπτει την κλασική λογική να χρησιμοποιεί τις λογικές σταθερές κατά το σύνηθες νόημά τους.